

Χώρας αειχώρος

ΚΕΙΜΕΝΑ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ, ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΤΟΜΟΣ 1
VOLUME 1

ΤΕΥΧΟΣ 1
ISSUE 1

ΝΟΕΜΒΡΙΟΣ 2002
NOVEMBER 2002

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ - Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

ΚΟΚΚΩΣΗΣ ΧΑΡΗΣ

ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ ΔΗΜΗΤΡΗΣ

ΓΟΥΣΙΟΣ ΔΗΜΗΤΡΗΣ

ΜΠΕΡΙΑΤΟΣ ΗΛΙΑΣ

ΠΕΤΡΑΚΟΣ ΓΙΩΡΓΟΣ

ΠΑΠΠΙΑΣ ΒΑΣΙΛΗΣ

ΔΕΦΝΕΡ ΑΛΕΞΗΣ

ΣΥΜΒΟΥΛΟΙ ΣΥΝΤΑΞΗΣ

Αραβαντινός Αθανάσιος	- ΕΜΠ
Ανδρικόπουλος Ανδρέας	- Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Βασενχόβεν Λουδοβίκος	- ΕΜΠ
Γιαννακούρου Τζίνα	- ΥΠΕΧΩΔΕ
Γιαννιάς Δημήτρης	- Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Δελλαδέτσιμας Παύλος	- Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Δεμαθάς Ζαχαρίας	- Πάντειο Πανεπιστήμιο
Ιωαννίδης Γιάννης	- Tufts University, USA
Καλογήρου Νίκος	- ΑΠΘ
Καρύδης Δημήτρης	- ΕΜΠ
Κοσμόπουλος Πάνος	- ΔΠΘ
Κουκλέλη Ελένη	- University of California, USA
Λαμπριανίδης Λόης	- Πανεπιστήμιο Μακεδονίας
Λουκάκης Παύλος	- Πάντειο Πανεπιστήμιο
Λουρή Ελένη	- Οικονομικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Μαντουβάλου Μαρία	- ΕΜΠ
Μελαχροινός Κώστας	- University of London, Queen Mary, UK
Μοδινός Μιχάλης	- Εθν. Κέντρο Περιβ. και Αειφ. Ανάπτυξης (ΕΚΠΙΑΑ)
Μπριασούλη Ελένη	- Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Παπαθεοδώρου Ανδρέας	- University of Surrey, UK
Πρεβελάκης Γεώργιος-Στυλ.	- Universite de Paris I, France
Φωτόπουλος Γιώργος	- Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Χαστάογλου Βίλμα	- ΑΠΘ

Διεύθυνση:

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας

και Περιφερειακής Ανάπτυξης

Περιοδικό ΑΕΙΧΩΡΟΣ

Πεδίον Άρεως, 38334 ΒΟΛΟΣ

<http://www.prd.uth.gr/aeihoros> e-mail: aeihoros@prd.uth.gr

τηλ.: 24210 - 74456 fax: 24210 - 74380

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

Επιστημονικό Περιοδικό

αειχώρας

Επιμέλεια έκδοσης: Άννα Σαμαρίνα - Παναγιώτης Πανταζής
Σχεδιασμός εξωφύλλου - Λαγούτ: Γιώργος Παρασκευάς
Εκτύπωση: Αλ. Ξουράφας
Κεντρική διάθεση: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας

Περιεχόμενα

Αειχώρος - αναζητώντας σκέψεις για το σχεδιασμό και την ανάπτυξη στο χώρο	4
Αραβαντινός Α.	6
Δυναμικές και σχεδιασμός κέντρων στην πόλη των επόμενων δεκαετιών - πρὸς συγκεντρωτικά ή αποκεντρωτικά σχήματα;	
Βασενχόβεν Λ.	30
Η δημοκρατικότητα του σχεδιασμού του χώρου και η αμφισβήτηση του ορθολογικού "μοντέλου"	
Πρεβελάκης Γ.	50
Ο μητροπολιτικός σχεδιασμός στην Ελλάδα: η περίπτωση της Αθήνας.	
Φωτόπουλος Γ., Γιαννιάς Δ. και Λιαργκόβας Π.	60
Οικονομική ανάπτυξη και σύγκλιση στους νομούς της Ελλάδας 1970-1994: εναλλακτικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις	
Κάβουρας Μ.	92
Γεωγραφικές οντολογίες και διαλειτουργικότητα	
ΘΕΜΑΤΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ	
Οικονόμου Δ.	116
Το δεσμικό πλαίσιο της χωροταξίας και οι περιπέτειές του	
Χονδρού - Καραβασίλη Μ.	128
Προς έναν αειφόρο σχεδιασμό του δομημένου περιβάλλοντος: Οικολογική δόμηση	
ΣΤΑΥΡΟΔΡΟΜΙΑ ΤΟΥ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ	
Σκάγιαννης Π.	142
AESOP, Βόλος, 2002	
Μπεριάτος Η.	146
ISOCARP, Αθήνα - Βόλος, 2002	
Ψυχάρης Ι.	156
ERSA, Dortmund, 2002	
ΚΡΙΤΙΚΕΣ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΕΙΣ	
Δέφνερ Α.	160
Νέα Υόρκη: Μια ταινία ντοκιμαντέρ	
Σερράος Κ.	170
Martin Wentz (επ.), Die kompakte stadt	
ΑΠΟΨΕΙΣ	180
Συνέντευξη με τον Klaus Kunzmann	182
Συνέντευξη με τον Andreas Faludi	190
Louis Albrechts	196
Σκέψεις για το Σχεδιασμό	

Η δημοκρατικότητα του σχεδιασμού του χώρου και η αμφισβήτηση του ορθολογικού "μοντέλου"

Λουδοβίκος Βασενχόβεν

Καθηγήτης, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο

Περίληψη

Ο ορθολογικός σχεδιασμός έχει αμφισβητηθεί τα τελευταία χρόνια ως προς την αποτελεσματικότητα, εφικτότητα και δημοκρατικότητα του. Η εμφάνιση του στις δεκαετίες του 1960 και 1970 συνοδεύτηκε από ατυχείς ισχυρισμούς καθολικότητας και επιστημονικής αντικειμενικότητας. Η αμφισβήτηση προήλθε τόσο από νεο-φιλελεύθερες θέσεις, όσο και από προοδευτικές αντιλήψεις, που επισήμαναν την έλλειψη πολιτικής ιδεολογίας και κοινωνικής ευαισθησίας. Όμως το έλλειμμα επαφής με τους πολίτες και συνεργασίας με την κοινωνία δεν χρειάζεται εγκατάλειψη του βασικού ορθολογικού προτύπου και προσφυγή σε λογικές ιδιωτικής οικονομίας και αρχές marketing.

Λέξεις κλειδιά

Πολεοδομία, χωροταξία, ορθολογισμός, σχεδιασμός

The democratic nature of spatial planning and the challenge of the rational "model"

Rational planning has been challenged in recent years, with respect to its effectiveness, feasibility and democratic nature. Its emergence in the 1960s and 1970s was accompanied with unfortunate claims of comprehensiveness and scientific objectivity. The challenge originated equally in neo-liberal views and in progressive positions, which stressed its lack of political ideology and social sensitivity. Yet, the deficit of contact with the citizens and co-operation with society does not entail abandonment of the basic rational model and resorting to a logic of the private economy and marketing principles.

Keywords

Urban planning, regional planning, rationality, planning process

Το μοντέλο του δημόσιου, ορθολογικού και καθολικού (ή συνολικού ή σφαιρικού) σχεδιασμού του χώρου βάλλεται τελευταία από παντού. Η αμφισβήτηση του έχει περάσει τόσο στην διοίκηση, με την έμφαση στις έννοιες της εταιρικής συνεργασίας με τον ιδιωτικό τομέα και της "διακυβέρνησης" (governance), όσο και στα πανεπιστήμια, με την επιστροφή σε παραδοσιακές προσεγγίσεις του πολεοδομικού, αποσπασματικού design. Η ταύτιση του με μια εκ των άνω, αυταρχική, σε αντίθεση με μια εκ των κάτω, πιο συμμετοχική προσέγγιση, το έχει καταστήσει ύποπτο ακόμη και στα μάτια εκείνων, που από μια προοδευτική και φιλική προς τον δημόσιο σχεδιασμό στάση αποδεχόντουσαν τις αρχές του. Η βάση του ορθολογικού σχεδιασμού, η αντίληψη της "καθαρής λογικής" του μοντερνισμού, κρίνεται ως η ένοχη της αποτυχίας (Healey, 2000). Αναφερόμενος στις προοπτικές του Βρετανικού συστήματος σχεδιασμού στα τέλη του 20^{ου} αιώνα, ο Gordon Cherry προβλέπει ότι η σύλληψη του σχεδιασμού στην κλίμακα και στις κατευθύνσεις που είχε πάρει στο παρελθόν έχει παρέλθει οριστικά και δεν υπάρχει δυνατότητα επιστροφής (Cherry, 1996: 224). Οι πολεοδόμοι περνούν μια κρίση ταυτότητας. Η τοπική αυτοδιοίκηση χάνει σιγά - σιγά τις λειτουργίες της, που περνούν σε ιδιωτικούς ή ημι-δημόσιους φορείς. Η έμφαση στον μακροπρόθεσμο, στρατηγικό σχεδιασμό μειώνεται και η δραστηριότητα μετατίθεται σε βραχυπρόθεσμο, αποσπασματικό σχεδιασμό μεμονωμένων έργων.

Πρόθεση μου σ' αυτό το άρθρο είναι να αναπτύξω τον προβληματισμό μου για την κρίση και το μέλλον του μοντέλου του ορθολογικού σχεδιασμού και να αναφερθώ κυρίως στην κριτική ότι πάσχει από έλλειμμα δημοκρατικότητας.

Ποιό ήταν το μοντέλο του ορθολογικού σχεδιασμού;

Σε ένα βιβλίο που επηρέασε πολλούς πολεοδόμους αγγλοσαξωνικής παιδείας στο τέλος της δεκαετίας του 1960, ο John Brian McLoughlin, είχε διατυπώσει την αντίληψη ότι ο συνειδητός έλεγχος των σχέσεων ανθρώπου και περιβάλλοντος πρέπει να βασίζεται στην λογική της θεωρίας των συστημάτων και ότι η διαδικασία σχεδιασμού πρέπει να έχει αναλογίες με το ανθρώπινο οικοσύστημα, δηλαδή με το σύστημα που προσπαθεί να ελέγξει (McLoughlin, 1969)¹. Αν και ο McLoughlin δεν αναφερόταν ευθέως στην ορθολογικότητα της διαδικασίας

¹ Ο συγγραφέας αυτού του άρθρου, που είχε και αυτός δεχτεί την επίδραση του βιβλίου, είχε την ευκαιρία, περίπου 20 χρόνια μετά την δημοσίευσή του, να γνωρίσει καλύτερα τον Brian McLoughlin, να συζητήσει πολύ μαζί του και να διαπιστώσει ότι είχε απομακρυνθεί από τις παλιότερες απόψεις του, τις οποίες είχε σχεδόν απορρίψει. Είχε μετακινηθεί προς μια πιο πολιτικοποιημένη ερμηνεία του σχεδιασμού. Ο McLoughlin δυστυχώς χάθηκε πρόωρα λίγο αργότερα. Αναγνωρίζοντας την επίδραση του στο ενδιαφέρον μου για την θεωρία του σχεδιασμού από τα χρόνια εκείνα (βλ. Βασενχόβεν, 1971), αφιερώνω αυτό το άρθρο στην μνήμη του.

του σχεδιασμού, και δεν ήταν ο πρώτος που είδε τον σχεδιασμό ως μια σειρά ορθολογικών αποφάσεων και επιλογών, ήταν πάντως εκείνος που σχηματοποίησε την διαδικασία αυτή, ανέλυσε τα βήματα της και προσπάθησε να τα συνδέσει με τις διαθέσιμες τεχνικές ποσοτικής ανάλυσης. Το σημαντικό είναι ότι ο McLoughlin δεν ήταν ένας πολιτικός επιστήμονας, οικονομολόγος ή αναλυτής συστημάτων, αλλά ένας πολεοδόμος, που προσπαθούσε να ξεκόψει με την συμβατική θεωρία και πρακτική του επαγγέλματος του.

Υπήρχαν ασφαλώς θεωρητικές απόψεις από την αρχή της δεκαετίας του 1960, ακόμη και από την εποχή του 2^{ου} Παγκοσμίου Πολέμου, που είχαν προετοιμάσει το έδαφος. Δεν είναι λίγοι π.χ. εκείνοι που αναγνωρίζουν την καθοριστική επίδραση του κοινωνιολόγου Karl Mannheim, των ιδεών του για κοινωνικό σχεδιασμό και αναδόμηση και του ορισμού του ότι σχεδιασμός είναι "η κυριαρχία του ορθολογικού πάνω στο ανορθολογικό" (Friedmann, 1987: 102-4· Healey, 2000: 250 και Γεωργουλής, 1973: 49-53). Ένα άρθρο - κλειδί στην δεκαετία του 1960 ήταν εκείνο των Paul Davidoff και Thomas Reiner ("A choice theory of planning"), που για πρώτη φορά έκτιζε μια θεωρία βασισμένη στην θέση ότι ο σχεδιασμός είναι μια "διαδικασία καθορισμού των κατάλληλων μελλοντικών ενεργειών, μέσα από μια σειρά επιλογών".

Είναι χαρακτηριστικό ότι με το άρθρο αυτό άρχιζε η συλλογή άρθρων που δημοσιεύθηκε το 1973, με την επιμέλεια του Andreas Faludi (Faludi, επ., 1973). Το βιβλίο αυτό, όπως και εκείνο που έγραψε ο ίδιος ο Faludi για την θεωρία του σχεδιασμού (Faludi, 1973), έγιναν κατά κάποιον τρόπο το ευαγγέλιο του ορθολογικού σχεδιασμού, ως μιας διαδικασίας διαδοχικών αποφάσεων και όχι ως μιας αυθαίρετης προβολής στο μέλλον μιας συνθετικής ουτοπίας. Ο Faludi ήταν εκείνος που έκανε την διάκριση μεταξύ θεωρίας που χρησιμοποιείται "στον σχεδιασμό"² (δηλ. για το αντικείμενο του σχεδιασμού) και θεωρίας "του σχεδιασμού" ως διαδικασίας³.

Ορισμένοι θεωρητικοί της περιόδου είδαν τον σχεδιασμό σαν μια διαδικασία "κοινωνικής καθοδήγησης" (societal guidance). Ο John Friedmann π.χ., που επηρέασε την θεωρία του σχεδιασμού όσο λίγοι, αναλύει τις μορφές και τύπους του σχεδιασμού ξεκινώντας από την διαπίστωση ότι η καθοδήγηση αυτή έχει ως στόχο τόσο να διατηρεί σε ισορροπία το σύνθετο σύστημα που προσπαθεί να οδηγήσει, όσο και να επιφέρει αλλαγές στις δομικές, εσωτερικές του σχέσεις. Στον πρώτο στόχο αντιστοιχεί, κατά την ορολογία του, ο "καταναμητικός" (allocative) και στον δεύτερο ο "καινοτομικός" (innovative) σχεδιασμός, που σαφώς ο Friedmann εννοεί και που έχει ως κύρια ενδιαφέροντα και / ή χαρακτηριστικά την θεσμική

² "Theory in planning" ή "substantive theory".

³ "Theory of planning" ή "procedural theory". Βλ. και McConnell, 1981: 14. Βλ. την εισαγωγή στο S. Campbell και S. Fainstein, επ., 2000.

Gold, J.R. και Ward, S.V. (επ.) (1994), Place promotion: The use of publicity and public relations to sell cities, Wiley. Ashworth, G.J. και Voogd, H. (1991), Selling the city: Marketing approaches in public sector urban planning, Belhaven Press.

αλλαγή, ένα προσανατολισμό προς την δράση και μια έμφαση στην κινητοποίηση πόρων, με την πλατειά έννοια του όρου. Βασικά χαρακτηριστικά του "καταναμητικού" σχεδιασμού είναι, για τον Friedmann, η καθολικότητα, η επιδίωξη της συστημικής ισορροπίας, η ποσοτική ανάλυση και η λειτουργική ορθολογικότητα. Κατ' αυτόν, εκεί όπου αυτό το μοντέλο του σχεδιασμού είναι εφικτό, είναι και περιττό, και εκεί όπου κατ' εξοχήν χρειάζεται, είναι ανέφικτο (Friedmann, 1973: 52-65).

Στην συλλογή άρθρων, της οποίας ο Faludi είχε την επιμέλεια, είχε περιλάβει πολλά κλασσικά κείμενα, στα οποία είχαν κάνει για πρώτη φορά την εμφάνιση τους οι έννοιες της ορθολογικότητας (rationality), αλλά και καθολικότητας (comprehensiveness) του σχεδιασμού. Εδώ ίσως, δηλαδή στην σύζευξη των δύο αυτών εννοιών, να βρίσκεται η αιτία των περιπετειών, στις οποίες έμελλε να εμπλακεί το "μοντέλο". Διότι, αν μπορεί κανείς εύκολα να δεχθεί την ανάγκη της ορθολογικότητας, η απαίτηση της καθολικότητας είναι και πολιτικά συζητήσιμη και λογικά ίσως ανέφικτη. Όταν π.χ., στο ίδιο βιβλίο, έγραφε ο Alan Altschuler, σε ένα ακόμη κλασσικό άρθρο ("The goals of comprehensive planning"), ότι ο πολεοδόμος πρέπει να κάνει την υπόθεση πως οι διάφοροι συλλογικοί στόχοι μιας κοινωνίας μπορούν κάπως να μετρηθούν ως προς την βαρύτητα τους και κατόπιν να ιεραρχηθούν σε μια κοινή σειρά επιδιώξεων, έβαζε τα θεμέλια μιας σειράς συζητήσιμων παραδοχών, τις οποίες επρόκειτο να κάνουν αργότερα πολλοί πολεοδόμοι, και αντιφάσεων στις οποίες ήταν επόμενο να περιπέσουν. Αυτό δεν σημαίνει βέβαια ότι οι αντιφάσεις δεν είχαν επισημανθεί από νωρίς, ακόμη και για την ίδια την έννοια της ορθολογικότητας στον σχεδιασμό (Camhis, 1979: 22-4).

Θεμελιώδες στοιχείο στην βάση του ορθολογικού σχεδιασμού, αν και δεν τονίζεται συχνά, είναι η διάκριση ανάμεσα στην συλλογική και ατομική δράση. Βασική, στο σημείο αυτό, είναι η διάκριση ανάμεσα στην "ορθολογικότητα της αγοράς" και στην "κοινωνική ορθολογικότητα", όπως την αναλύει ο Friedmann (1987: 19-21). Ο άνθρωπος σαν μέλος μιας κοινωνίας συμμετέχει σε μια προσπάθεια συλλογικού σχεδιασμού, με στόχο να κυριαρχήσει πάνω στον ίδιο του τον εαυτό και να συμβάλει στην διαμόρφωση ενός συλλογικού, κοινού μέλλοντος, χρησιμοποιώντας, και εδώ είναι το σημαντικότερο χαρακτηριστικό, την δύναμη της λογικής σκέψης. Στην δράση του συνυπάρχουν η επιστημονική σκέψη και η δημιουργική δύναμη του ανθρώπου (Rose, 1974). Στην δράση αυτή χρειάζεται γνώση για το αντικείμενο που προσπαθεί να επηρεάσει και καθοδηγήσει, με το βλέμμα στραμμένο στο μέλλον, και μια μέθοδο δράσης, δηλαδή μια ορθολογική και κοινωνικά αποδεκτή και νομιμοποιημένη διαδικασία. Αυτό δίνει λαβή σε μια διάκριση, όπως την έκανε ο Faludi, ανάμεσα στην απόκτηση γνώσης για την ουσία του αντικειμένου που σχεδιάζει και στην απόκτηση γνώσης για την διαδικασία της δράσης του. Ο πολεοδόμος πρέπει να απαντήσει πειστικά στο ερώτημα ποιο είναι το αντικείμενο του, π.χ. ο χώρος και το περιβάλλον του, ποιά χαρακτηριστικά έχει, πώς λειτουργεί και συμπεριφέρεται, και πώς ερμηνεύεται η φύση και οργάνωση του. Πρέπει ταυτόχρονα να τον απασχολήσει το ερώτημα, μέσα από ποιές πορείες και διαδρομές πρέπει να πε-

ράσει η εσκεμμένη και εκούσια διαμόρφωση του συλλογικού μέλλοντος, ποιά εργαλεία νομιμοποιείται και μπορεί να χρησιμοποιήσει, τίνος η βούληση και συναίνεση χρειάζεται για να το πράξει, και πώς θα πείσει για να καταστήσει τον σχεδιασμό του αποδεκτό και εφαρμόσιμο.

Αυτά τα απλά και αυτονόητα χαρακτηριστικά αποτελούν την ουσία μιας προσέγγισης, που ομολογουμένως προϋποθέτει την ιδεολογική αποδοχή της δυνατότητας μιας συλλογικής απόφασης για το μέλλον. Η πραγματικότητα βέβαια δεν είναι τόσο απλή και οι αντιρρήσεις θεμιτές και σε μεγάλο βαθμό δικαιολογημένες, αν αναλογισθεί κανείς την αδυναμία να οικοδομηθεί μια ομοφωνία προτιμήσεων για το συλλογικό μέλλον ή να αθροιστούν οι μερικές προτιμήσεις για να προκύψει το συνολικό καλό. Αλλά και στα επιμέρους συστατικά στοιχεία ή στάδια μιας τέτοιας προσέγγισης, ατελείωτες δυσκολίες μπορούν να προκύψουν. Ο κλασικός κύκλος "αξιών - στόχων - λύσεων για την επίτευξη των στόχων - αξιολόγησης τους - εφαρμογής μιας επικρατέστερης λύσης - παρακολούθησης της εφαρμογής - επανατροφοδότησης των προηγούμενων σταδίων - επιστροφής σε προηγούμενα στάδια της διαδικασίας και αναθεώρησης" βρίθκει από παγίδες και αδυναμίες, που θεμελιώνουν κάθε λογής ενστάσεις. Απέναντι στις θεμιτές αμφισβητήσεις, η μόνη, αλλά πανίσχυρη, θωράκιση του προτύπου είναι η διαφάνεια και η αναγνώριση ότι δεν πρόκειται για πανάκεια υπέρβασης των εγγενών δυσκολιών που προκαλούν η διαίρεση και οι ανισότητες μιας κοινωνίας, και ειδικότερα ενός κοινωνικού συστήματος, όπως μια πόλη ή οποιαδήποτε γεωγραφική ενότητα. Η δύναμη του είναι η υπεροχή του απέναντι σε μια προσέγγιση αυθαίρετου καθορισμού μιας εικόνας του μέλλοντος, που επιλέγει κάποιος κάτοχος της εξουσίας ή κάποιος υποτιθέμενος ειδικός. Είναι ακόμη η δυνατότητα του να προλάβει τις αρνητικές συνέπειες μιας αποσπασματικής δράσης της ελεύθερης αγοράς. Ακόμη και οι πολέμιοι του σχεδιασμού αναγνωρίζουν ότι η τελευταία μπορεί να προκαλέσει οδυνηρές αρνητικές "εξωτερικότητες" στην ανάπτυξη μιας πόλης και ότι αυτό νομιμοποιεί κάποιο σύστημα ορθολογικού "εκ των άνω" σχεδιασμού.

Αυτά είναι τα στοιχεία στα οποία το πρότυπο του ορθολογικού σχεδιασμού πρέπει να στηρίξει την υπεράσπιση του απέναντι στους επικριτές του και όχι στον διάτρητο ισχυρισμό ότι αποτελεί μια αεροστεγή επιστήμη, σαν εκείνες που καθιερώθηκαν δεκαετίες ή αιώνες νωρίτερα. Ούτε στην προσφυγή σε μια επιστημονικοφανή συσκότιση ποσοτικών μεθόδων και στον ισχυρισμό ότι μέσα από απρόσβλητη, λογική διαδικασία μπορεί να καταλήξει στην απόλυτη αλήθεια και στο απόλυτο καλό για όλους. Είναι χαρακτηριστικό πως ο John Friedmann, που στα μέσα της δεκαετίας του 1970 έγραφε πως η ουσία του σχεδιασμού είναι η σύνδεση γνώσης και δράσης, χωρίς να απορρίπτει πλήρως αυτή την θέση, υιοθέτησε αργότερα την άποψη ότι δίπλα σ' αυτήν έπρεπε να τοποθετηθεί ο ορισμός του σχεδιασμού ως σύνδεσης της επιστημονικής και τεχνικής γνώσης με τις διαδικασίες "κοινωνικής καθοδήγησης" και "κοινωνικού μετασχηματισμού". Έκανε μάλιστα την προσθήκη πως αυτές οι δύο πρακτικές μοιραία έρχονται σε σύγκρουση, διότι η "κοινωνική καθοδήγηση" υπηρετεί τα συμφέροντα του γραφειοκρατικού κράτους, ενώ ο "κοινωνικός μετασχηματισμός" υπηρετεί εκείνα της "πολι-

τικής κοινωνίας" (Friedmann, 1987: 38-9). Εξάλλου, ακόμη και στα πρώτα χρόνια της μεγάλης δόξας του ορθολογικού μοντέλου, στις αρχές της δεκαετίας του 1970, οι πιο σώφρονες υποστηρικτές του αναγνώριζαν πως ο σχεδιασμός δεν είναι τόσο μια επιστήμη, όσο μια "νοητική προετοιμασία για δράση" και μια περιοχή έρευνας, χωρικής και α-χωρικής, που μας εξοπλίζει καλύτερα για να πάρουμε αποφάσεις για το κοινό μας μέλλον (Rose, 1974). Και είναι ενδιαφέρον να παρατηρήσει κανείς ότι 10-15 χρόνια αργότερα αυτός ήταν ο τίτλος (Our Common Future) της έκθεσης της Επιτροπής Brundtland του ΟΗΕ, για το περιβάλλον και την ανάπτυξη, που καθιέρωσε την έννοια της βιώσιμης ή αειφόρου ανάπτυξης, που σήμερα γίνεται αποδεκτή σχεδόν σαν θεολογικό δόγμα.

Υπάρχει φυσικά το ακανθώδες ερώτημα, ποιό θα είναι το "υποκείμενο" αυτού του σχεδιασμού. Ποιός τον κινεί και ενεργοποιεί; Ποιός προωθεί την εφαρμογή του; Για τίνος το συμφέρον; Αυτά είναι πολιτικής φύσης ερωτήματα, και ο σχεδιασμός είναι χωρίς άλλο μια πολιτική διαδικασία. Γι' αυτό και αν θέλει κανείς να απαντήσει στο ερώτημα αν ο σχεδιασμός, η πολεοδομία και χωροταξία για να γινόμαστε πιο κατανοητοί, είναι μια επιστήμη, θα ήταν φρονιμότερο να αποδεχθεί την άποψη ότι είναι μια μορφή κοινωνικής και πολιτικής δράσης. Βέβαια, σ' αυτά τα τόσο κρίσιμα ερωτήματα η απάντηση που έδωσε η ανθρώπινη κοινωνία στα τελευταία 200 χρόνια, και όχι μόνο, είναι ότι το υποκείμενο του σχεδιασμού είναι η δημοκρατικά εκλεγμένη, αντιπροσωπευτική εξουσία. Είναι ασφαλώς δείγμα κρίσης της δημοκρατίας ότι η απάντηση αυτή δεν πείθει πλέον τους πάντες.

Η κριτική του ορθολογικού σχεδιασμού

Η απόρριψη του ορθολογικού αστικού περιφερειακού σχεδιασμού, που, στις δυτικές βιομηχανικές χώρες, γνώρισε άνθηση στα χρόνια των δεκαετιών 1960 και 70, διαπιστώνεται τόσο στην πράξη, όσο και στην θεωρία. Τουλάχιστον έτσι μας πληροφορεί η ογκώδης ξένη βιβλιογραφία, η αγγλοσαξωνική ιδίως, από την οποία κυρίως αντλούμε και στην χώρα μας την ενημέρωσή μας για τις εξελίξεις της "επιστήμης" του χωροτάκτη και πολεοδόμου. Και αυτό που έχει ενδιαφέρον είναι ότι η απόρριψη (όχι βέβαια ομόφωνη) προέρχεται και από τα αριστερά και από τα δεξιά, δηλαδή και από την νεο-φιλελεύθερη και από την (αυτο-αποκαλούμενη) προοδευτική διανόηση, για διαφορετικούς φυσικά λόγους. Ήδη μάλιστα στα 1977 είχε γραφτεί σε μια έκθεση της αγγλικής Town and Country Planning Association, ότι η απογοήτευση του κοινού με την πολεοδομία είναι τόσο μεγάλη, ώστε κανείς πλέον δεν μπαίνει στον κόπο να την τεκμηριώσει (Brindley κ.ά., 1996: 3).

Η νεοφιλελεύθερη κριτική, που βρήκε την έκφραση της κυρίως στα Θατσερικά χρόνια στην Μεγάλη Βρετανία και στα Ρεγκανικά χρόνια στις ΗΠΑ, έτσι ώστε η δεκαετία του 1980 να θεωρείται ως μια πραγματική στροφή στην μεταπολεμική ιστορία του σχεδιασμού (Brindley κ.ά. 1996: 7), έχει την αφετηρία της στην πεποίθηση ότι η οργάνωση του χώρου θα

ήταν πολύ καλύτερη, αν αφηνόταν, αν όχι αποκλειστικά, πάντως περισσότερο, στις δυνάμεις της αγοράς. Στηρίζεται επίσης στην ακόμη πιο ατράνταχτη βεβαιότητα της ότι η ανάπτυξη μιας χώρας, περιφέρειας ή πόλης θα ήταν ταχύτερη και ομαλότερη, εάν ο σχεδιασμός του χώρου δεν έβαζε εμπόδια στον δρόμο της με περιττούς ελέγχους, ανεφάρμοστα σχέδια και ουτοπικούς στόχους (Taylor, 1999: 136-9). Η κριτική φυσικά αυτή βρισκόταν μπροστά σε ένα δίλημμα, εκείνο που ορισμένοι χαρακτήρισαν ως την "αντίφαση καπιταλισμού - δημοκρατίας", ότι δηλαδή ο καπιταλισμός, από την μια μεριά, έχει ανάγκη να κοινωνικοποιήσει τον έλεγχο της αστικής γης, για να εξασφαλίσει της συνθήκες αναπαραγωγής του, και, από την άλλη, διατρέχει τον κίνδυνο να υποσκάψει τα θεμέλια του αν δημοκρατικοποιήσει πραγματικά αυτόν τον έλεγχο (Foglesong, 2000).

Για την νεοφιλελεύθερη ιδεολογία, που δεν ταυτίζεται απαραίτητα με συντηρητικές απόψεις, οι οποίες επηρεάζονται και από άλλες παραμέτρους, το πρόβλημα βρίσκεται στην επικράτηση μέσα στην δημόσια διοίκηση, και πάντως στον κλάδο των χωροτακτών και πολεοδομών, μιας στρεβλής, αντι-ανάπτυξιακής ιδεολογίας και μιας εμμονής στον κυριαρχικό ρόλο του κράτους στην προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης, και ειδικότερα της ανάπτυξης του χώρου. Μια τέτοια διατύπωση του "προβλήματος" δεν είναι βέβαια καινούργια, ούτε καν προϊόν μόνο της δεκαετίας του 1980. Ακόμη και στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια, δηλαδή στην εποχή της ευφορίας για το Σοβιετικό σοσιαλιστικό πείραμα οικονομικής ανάπτυξης και για το Βρετανικό (ημι-)σοσιαλιστικό εγχείρημα κοινωνικοποίησης της υπεραξίας της γης και κρατικού ελέγχου της μεταβολής των χρήσεων της, δεν ήταν λίγοι εκείνοι που τόσο στον θεωρητικό λόγο, όσο και στην πολεοδομική πράξη έβαλαν κατά της παρεμπόδισης της λειτουργίας της ελεύθερης αγοράς (γενικά, και της γης ειδικότερα) και προειδοποιούσαν ότι ο κρατικός σχεδιασμός μπορεί να εξελιχθεί σε μια μορφή πολιτικής τυραννίας και κατάλυσης της δημοκρατίας. "Ο σχεδιασμός οδηγεί στην δικτατορία" ήταν το απόφθεγμα του Friedrich Hayek (Taylor, 1999: 133).

Πέρα όμως από αυτή την κριτική, ο ορθολογικός σχεδιασμός δέχτηκε επιθέσεις γιατί συνδέθηκε με την επιδίωξη της καθολικότητας, της οποίας η επιτυχία είχε σαν προϋπόθεση και μια σφαιρική γνώση του συνόλου ενός συστήματος, π.χ. μιας πόλης, και των συστατικών του, πράγμα συνήθως ανέφικτο. Μια τέτοια επιδίωξη έκρυβε ενδεχομένως και μια πιο επιλήψιμη αντίληψη, ότι δηλαδή τα συμφέροντα όλων των κοινωνικών ομάδων μπορούσαν (και έπρεπε) να υποταχθούν σε ένα κοινό συμφέρον ή, ακόμη χειρότερο, να υποταχθούν στο συμφέρον μιας πλειοψηφίας. Η ορθολογική προσέγγιση του Faludi π.χ. επικρίθηκε ως μια απόπειρα να αποπολιτικοποιήσει τον σχεδιασμό, αλλά και την ίδια την πολιτική (Thomas, 1982 και Taylor, 1999: 96-9). Πολλές από τις κριτικές του σχεδιασμού οφείλονται στην διαπίστωση ότι υπάρχει ευθύνη για τα φαινόμενα κοινωνικού αποκλεισμού στις πόλεις και για την απουσία ενδιαφέροντος για τις μειονεκτικές κοινωνικές ομάδες (Greed, επ., 1999: 4), όπως και για την αύξηση της φτώχειας στις πόλεις (Cherry, 1996: 225). Το σύστημα του ορ-

θολογικού σχεδιασμού έδινε την δυνατότητα, τουλάχιστον έτσι εκτίμησαν ορισμένοι από τους επικριτές του, να απομονωθούν οι εξωγενείς παράγοντες και να κυριαρχήσουν μόνο ορισμένες αξίες που προσιδιάζουν στους διοικητικούς μηχανισμούς, που έχουν την αρμοδιότητα του σχεδιασμού (Sager, 2001). Έτσι, δικαίως ή αδικώς, φθάσαμε να διαβάζουμε για την "αγγελία θανάτου" του καθολικού σχεδιασμού⁴.

Πολλές από αυτές τις αιτιάσεις ήταν αναμφισβήτητα σωστές, αν και η θέση αυτού του άρθρου είναι ότι μπορούν να αντιμετωπισθούν στο πλαίσιο του ίδιου θεωρητικού προτύπου. Ταυτόχρονα όμως, σε σχέση με τα πρώτα χρόνια διατύπωσης του, έχουν αλλάξει πολλά πράγματα. Έχει αλλάξει κατ' αρχάς η ιστορική συγκυρία και έχει απαξιωθεί στην συνείδηση πολλών κάθε έννοια κρατικού παρεμβατισμού, που θεωρείται ταυτόσημος με τον αποτυχημένο υπαρκτό σοσιαλισμό. Αν και αυτή η ταύτιση είναι σε μεγάλο βαθμό υποβολιμαία, δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο γιγαντισμός του κρατικού μηχανισμού, αλλά και η έκδηλη αδυναμία δημοκρατικής ανανέωσης του, αποτελούν τροχοπέδες στην άσκηση της λειτουργίας του σχεδιασμού, που θεωρητικά τουλάχιστον ασκείται για το καλό των πολιτών, που όμως δεν έχουν τελικά δυνατότητα δημοκρατικής έκφρασης. Οι συνθήκες της παγκοσμιοποίησης, έστω με την στενά οικονομική έννοια, δηλ. του ξεπεράσματος των εθνικών οικονομιών και της εμφάνισης μιας ενιαίας παγκόσμιας οικονομίας (Harris, 2001: 34), περιόρισαν αισθητά (αν δεν εξαφάνισαν) την δυνατότητα των φορέων σχεδιασμού των πόλεων και περιφερειών να ασκήσουν ορθολογικό σχεδιασμό, και μάλιστα καθολικού χαρακτήρα. Παράλληλα, ο λιγότερος ή περισσότερος σχεδιασμός του χώρου στις δημοκρατικές, βιομηχανικές χώρες χρεώθηκε τις δυσμενείς εξελίξεις στην οργάνωση και στην μορφή των πόλεων και των περιφερειών, τόσο ως προς την κοινωνική ωφέλεια και αποδοχή των επιτευγμάτων του, όσο και ως προς τις περιβαλλοντικές αστοχίες του.

Αυτό όμως που δεν συζητήθηκε αρκετά ήταν κατά πόσο ο δημόσιος σχεδιασμός είχε όντως την δυνατότητα να πάρει στα χέρια του την καθοδήγηση των εξελίξεων ή αν απλώς δρούσε ελεγκτικά και εκ των υστέρων, δίνοντας το προβάδισμα των πρωτοβουλιών στον ιδιωτικό τομέα και στις επιχειρηματικές δραστηριότητες, που με τον ένα ή τον άλλο τρόπο επηρεάζουν την χρήση του εδάφους και την οργάνωση του χώρου. Δεν συζητήθηκε ακόμη αν η υποτιθέμενη αποτυχία της δημόσιας πολιτικής και του κρατικού σχεδιασμού για τον χώρο αποτελούσε πραγματικά αποτυχία του μοντέλου "ορθολογικού" σχεδιασμού, που έπρεπε κατά συνέπεια να δώσει την θέση του σε μια διάχυτη, αποσπασματική κατανομή εξουσιών σε ένα μεγάλο αριθμό φορέων, επιχειρήσεων και ατόμων, ή εάν ήταν αποτυχία οφειλόμενη σε άλλους, ευρύτερους, παράγοντες. Στην ουσία ο κρατικός σχεδιασμός δεν είχε ποτέ τον έλεγχο των πραγμάτων (Taylor, 1999: 102-7), ήταν όμως ο αποδιοπομπαίος τράγος για ό,τι πήγαινε στραβά (Ambrose, 1986: 258). Όπως επισημαίνει ο Ambrose (1986: 259), πάντοτε εξυπηρετούσε έμμεσα τον ιδιωτικό τομέα ανάπτυξης της γης, έστω και προετοιμάζοντας απλώς το

4 Βλ. την εισαγωγή στο Campbell και Fainstein, επ., 2000

έδαφος για την δραστηριοποίηση του.

Ο διάλογος για την φύση, την διαδικασία και τους στόχους του σχεδιασμού του χώρου συνεχίζεται και σήμερα, σχεδόν 40 χρόνια μετά την "επανάσταση" της συστημικής προσέγγισης και την εισαγωγή της θεωρίας λήψης αποφάσεων, με την ίδια ένταση μέσα στην διεθνή επιστημονική κοινότητα. Ειδικά όμως στην Ελλάδα το ενδιαφέρον, αν υπήρξε ποτέ, είναι σχεδόν μηδενικό. Θα μπορούσε κανείς να δώσει την εύκολη εξήγηση ότι πάντοτε τα επιστημονικά ρεύματα δεν φθάνουν, ή φθάνουν με μεγάλη καθυστέρηση στον τόπο μας, αν δεν διαπίστωνα ταυτόχρονα ότι τα χαρακτηριστικά του ορθολογικού - συνολικού σχεδιασμού είναι παρόντα σε όλα τα σημαντικά σχέδια και προγράμματα που εκπονούνται τα τελευταία χρόνια και στις αντίστοιχες προδιαγραφές των δημόσιων υπηρεσιών, ιδίως σε χωροταξικό επίπεδο. Η λογική της διατύπωσης στόχων, της εξειδίκευσης τους σε επιχειρησιακές επιδιώξεις, της κατάστροφησης εναλλακτικών λύσεων και / ή σεναρίων, της αξιολόγησης τους με κάποια, έστω και αδρομερή κριτήρια, της επιλογής μιας επικρατέστερης λύσης ή δέσμης ενεργειών και της παρακολούθησης της εφαρμογής της, είναι συνεχώς παρούσα στην "παραγωγή" σχεδίων. Εκεί ίσως είναι και το πρόβλημα: Στην παραγωγή σχεδίων, ναι, στον σχεδιασμό όμως, όχι. Οπως και σε άλλους τομείς της κοινωνικής μας ζωής επικρατεί και εδώ ένας φορμαλισμός και μιμητισμός προτύπων, χωρίς αντίκρουσμα στην πραγματικότητα του σχεδιασμού "επί του εδάφους". Διότι η πραγματικότητα, τουλάχιστον στα θέματα του πολεοδομικού και χωροταξικού σχεδιασμού, ήταν και είναι πολύ μακριά από την "μαγική εικόνα" του δημόσιου ορθολογικού σχεδιασμού.

Άρα, έχουμε μια συνέχιση της πραγματικότητας που ήταν πάντοτε ο κανόνας στην χώρα μας; Η εντύπωση που δίνεται στον μέσο πολίτη είναι πως ναι. Εντούτοις, πιστεύω πως αυτή είναι μια τελείως λανθασμένη ερμηνεία. Μπορεί ο επίσημος σχεδιασμός του χώρου, όπως εκφράζεται από τις τυπικά αρμόδιες υπηρεσίες πολεοδομίας και χωροταξίας, να κινείται στο κενό και σε πορεία ασύμπτωτη προς αυτήν στην οποία κινείται ο αληθινός (και όχι ο εικονικός των υπηρεσιακών γραφείων) χώρος, αλλά υπάρχει και ο "άλλος" σχεδιασμός που σε συνεργασία με τις δυνάμεις της αγοράς σχεδιάζει πραγματικά το μέλλον του αστικού και περιφερειακού χώρου, μέσα από την λογική των επενδύσεων σε οικονομικές δραστηριότητες. Μόνο που δεν υπακούει σε οποιαδήποτε λογική ορθολογικού και συνολικού πολεοδομικού ή χωροταξικού σχεδιασμού. Ο τελευταίος, στον βαθμό που υπάρχει, απλώς διορθώνει (μπαλώνει, θα μπορούσε να πει κανείς) τις παρενέργειες που η οικονομική ανάπτυξη (ή "ανάπτυξη") παράγει, και διευκολύνει έτσι την ομαλή πορεία της οικονομικής δραστηριότητας. Θα μπορούσε βέβαια να παρατηρήσει κανείς: Κακό είναι αυτό; Δεν αρκεί αυτός ο ρόλος για τον πολεοδομικό και χωροταξικό σχεδιασμό;

Είναι δύσκολο να μην αναγνωρίσει κανείς κάποιο βάρος σε αυτή την απορία, όταν αυτός ήταν σε μεγάλο βαθμό ο ρόλος του αστικού και χωροταξικού σχεδιασμού ακόμη και σε χώρες με μεγάλη σχετική παράδοση. Και όχι μόνο στο πρόσφατο παρελθόν της κυριαρχίας

νεο-φιλελεύθερων αντιλήψεων, αλλά και σε χρυσές εποχές ακμής ενός κεντρικά ελεγχόμενου συστήματος της χρήσης και της ανάπτυξης της γης. Ακόμη και για την πολυσυζητημένη και από πολλούς (περιλαμβανομένου του συγγραφέα αυτού του άρθρου) θαυμαζόμενη μεταρρύθμιση του συστήματος ανάπτυξης της γης στην Αγγλία των πρώτων μεταπολεμικών χρόνων, της δεκαετίας του 1940, υπάρχει η άποψη ότι ποτέ ο σχεδιασμός του χώρου δεν μπόρεσε να πάρει το προβάδισμα στην ανάληψη πρωτοβουλιών από την ιδιωτική αγορά (Ambrose, 1986: xii· Taylor, 1999: 103). Δεν μπόρεσε δηλαδή να οδηγήσει την ανάπτυξη της γης εκεί που θα ήθελε, διότι ήταν αναγκασμένος απλώς να περιμένει και να ελέγχει τις όποιες πρωτοβουλίες επενδύσεων εκδηλωνόντουσαν από τον ιδιωτικό τομέα. Και εάν βέβαια αυτή ήταν η πραγματικότητα, τότε διερωτάται κανείς γιατί ο σχεδιασμός του χώρου χρεώθηκε τις αποτυχίες αντικοινωνικών μορφών παρέμβασης ή αστοχιών με δυσμενείς για το περιβάλλον συνέπειες.

Αυτή ήταν εξάλλου η αιτία της απαξίωσης του αστικού και χωροταξικού σχεδιασμού στην συνείδηση του μέσου πολίτη, που περίμενε από το κράτος, κεντρικό ή τοπικό, να κάνει την ρητορεία του πράξη και να δημιουργήσει ένα περιβάλλον πιο ανθρώπινο, πιο φιλικό προς την καθημερινότητα του πολίτη. Αν και οι αποτυχίες προς αυτή την κατεύθυνση δεν ήταν προφανώς ομοιόμορφες σε όλες τις χώρες ή περιφέρειες, αυτό που έμεινε στην συνείδηση πολλών, στις αναπτυγμένες περιοχές του πλανήτη μας, ήταν τα απάνθρωπα οικιστικά συγκροτήματα, τα απρόσωπα προάστεια, οι στυγνοί αυτοκινητόδρομοι που ξέσκιζαν τον αστικό ιστό, η ισοπέδωση κοινωνικά συνεκτικών γειτονιών, και οι ρυπαίνουσες ή και επικίνδυνες παραγωγικές μονάδες. Αυτές οι αποτυχίες ήταν που καταγράφηκαν στο συλλογικό υποσυνείδητο και αποδόθηκαν, ως ευθύνη, στον κρατικό σχεδιασμό. Κανένας δεν αμφισβητεί πως ήταν όντως αποτυχίες. Το παράξενο και άδικο είναι πως πολύ λιγότερες ευθύνες αποδόθηκαν στους συντελεστές εκείνους, που έδεναν συχνά τα χέρια του δημόσιου τομέα. Σε πιο θεωρητικό επίπεδο, ακόμη πιο άδικη είναι η απόρριψη ενός συστήματος σχεδιασμού, που για πρώτη φορά, εκεί περίπου στην δεκαετία του 1960, άρχισε να αναγνωρίζει την σφαιρικότητα, συνολικότητα και αλληλεξάρτηση των φαινομένων και των παραγόντων που προσδιορίζουν την αποτελεσματικότητα του δημόσιου σχεδιασμού και της συλλογικής δράσης γενικότερα. Ήταν εκείνο ακριβώς το σύστημα, που έδειχνε να εκτοπίζει μια λογική σχεδιασμού βασισμένη στην αυθαιρεσία του πολεοδόμου - συνθέτη, που αγνοούσε πλήρως τον τρόπο λειτουργίας του αντικειμένου (των πόλεων και περιφερειών), στο οποίο προσπαθούσε να παρέμβει, επιβάλλοντας του ισοπεδωτικές ρυθμίσεις μιας "ζωγραφιάς" του μέλλοντος. Ήταν ακριβώς το σύστημα, που, έστω και αδέξια καμιά φορά, έδειχνε να προβληματίζεται για τις κοινωνικές και αναδιανεμητικές συνέπειες του σχεδιασμού.

Οι αδυναμίες του μοντέλου του ορθολογικού σχεδιασμού

Το ορθολογικό αυτό μοντέλο σχεδιασμού, με την σωστή του σύλληψη ως μιας διαδικασίας λήψης αποφάσεων, είχε αναμφισβήτητα ορισμένες αδυναμίες, που όμως σε μεγάλο βαθμό δεν ήταν εγγενείς. Μία από αυτές ήταν ότι ταυτίστηκε με την υπερβολική έμφαση στην καθολικότητα και συνολικότητα, στην αντίληψη δηλαδή ότι συνεξετάζει τα πάντα, ότι συλλαμβάνει το συνολικό σύστημα της ανθρώπινης ζωής και το σχεδιάζει ως ένα ενιαίο αντικείμενο. Κάτι τέτοιο δεν ήταν φυσικά ποτέ δυνατό. Δεν ήταν όμως και αναγκαίο. Εκείνο που είναι αναγκαίο είναι η διερεύνηση των προεκτάσεων και παρενεργειών, που μπορεί να έχει ο συγκεκριμένος σχεδιασμός, όχι τόσο με τεχνοκρατικές μεθόδους και τεχνικές, όσο με διαβούλευση με εκείνους που θίγονται από τα μέτρα που προτείνει. Εδώ βρίσκεται η δεύτερη αδυναμία.

Πρόκειται για την τάση εσωστρέφειας που χαρακτήρισε αυτό το ρεύμα του σχεδιασμού, όταν η απόπειρα "επιστημονικοποίησης" του και θωράκισης του με τεχνικές της επιχειρησιακής έρευνας και της στατιστικής οδήγησε σε μια αποθέωση της προσομοίωσης των πάντων, μέσα στα στενά όρια του γραφείου σχεδιασμού. Δυστυχώς, εκείνοι οι οποίοι ταύτισαν το ρεύμα του ορθολογικού σχεδιασμού με μια μαθηματική προσέγγιση, για να του δώσουν αυξημένο και απρόσβλητο επιστημονικό κύρος, κατάφεραν ταυτόχρονα να το αποξενώσουν από τον πολιτικό χαρακτήρα, που δεν μπορεί παρά να έχει ο σχεδιασμός του χώρου, και να το εκθέσουν στην κατηγορία της έλλειψης δημοκρατικότητας. Τίποτε όμως από όλα αυτά δεν ήταν απαραίτητο να συμβεί. Και ασφαλώς δεν έπεσαν όλοι σ' αυτή την παγίδα της αποθέωσης των τεχνικών και της ταύτισης τους με την ουσία του σχεδιασμού. Π.χ. ο Friedmann, αναπτύσσοντας ένα σχήμα σχεδιασμού "συναλλαγών" (transactive planning), μεταξύ των φορέων του σχεδιασμού και του κοινού (του "πελάτη"), τοποθέτησε και τους δύο στο κέντρο ενός συστήματος καθοδήγησης (όχι τους μεν μέσα και τους δε απέξω), που λειτουργούσε με μια συνεχή αλληλοτροφοδότηση "αμοιβαίας μάθησης" και "δράσης" (Friedmann, 1973: 187).

Η ουσία του μοντέλου του ορθολογικού σχεδιασμού είναι ότι συνδέει σε ένα ενιαίο κύκλο την δραστηριότητα του σχεδιασμού και της (παράλληλης) εφαρμογής του, που ξεκινάει από αξίες και στόχους, όσο και δύσκολος να είναι ο προσδιορισμός τους, και φθάνει στην επιλογή λύσεων και μέτρων, που είναι δεκτικές αναθεώρησης και προσαρμογής, μέσα στην ίδια την πορεία του κύκλου του σχεδιασμού. Είναι ακόμη στην αναγνώριση ότι αυτό που μετράει δεν είναι μόνο το τελικό αποτέλεσμα σε ένα μακρινό χρονικό ορίζοντα, αλλά και η διαδρομή στην διάρκεια της οποίας η ζωή δεν σταματάει και οι ανάγκες της κοινωνίας δεν παύουν να υφίστανται. Το εάν οι ενέργειες, που κάνουν πραγματικότητα τις λύσεις που προτείνει (τονίζεται η λέξη "προτείνει") αυτός ο σχεδιασμός, αναλαμβάνονται από δημόσιους, ημιδημόσιους ή ιδιωτικούς φορείς, από το κράτος ή από την ελεύθερη αγορά, είναι μια άλλη υπόθεση. Η δημοκρατικότητα αυτού του μοντέλου δεν κρίνεται από το εάν εναποθέτει στην αγορά την απόφαση να εφαρμόσει ή να απορρίψει την μια ή την άλλη πρόταση (κριτήριο που

χρησιμοποιούν κάποιιο για να καταδικάσουν την αντιδημοκρατικότητα του δημόσιου σχεδιασμού), αλλά από την δημοκρατικότητα και διαφάνεια της ίδιας της διαδικασίας του σχεδιασμού, που δεν μπορεί βέβαια να είναι υπόθεση μόνο μερικών φωτισμένων ειδικών, που αποφασίζουν τους στόχους του σχεδιασμού. Θεωρώ περιττό να υπεισέλθω εδώ στην σείρα και "βυζαντινολογική" διαμάχη ανάμεσα στην άποψη που υπερασπίζεται την προτεραιότητα του καθορισμού στόχων και σε εκείνη που δίνει προτεραιότητα στην επίλυση προβλημάτων. Κανένα πρόβλημα δεν γίνεται αντιληπτό σαν τέτοιο, αν κάποια υπάρχουσα κατάσταση δεν συγκριθεί, ανοικτά ή όχι, με ένα, έστω και ενδόμυχο, επιθυμητό πρότυπο, δηλαδή κατά βάθος με ένα στόχο.

Το δυστύχημα είναι πως η δικαιολογημένη άρνηση της δυνατότητας της καθολικότητας του σχεδιασμού, η εύλογη αντίδραση στην στεγανή επίφαση επιστημονικότητας, που δυστυχώς διαιωνίζει η οχύρωση πίσω από την ποσοτικοποίηση των πάντων, και η σωστή κριτική μιας δογματικής δυσπιστίας προς τον ιδιωτικό τομέα και την ελεύθερη αγορά, που κατατρέπει συχνά εκείνους τους πολεοδόμους, που πάσχουν από ιδεολογικές αγκυλώσεις, οδηγούν σε μια συνολική απόρριψη της λογικής και της αναγκαιότητας ενός "κεντρικού" ορθολογικού σχεδιασμού. Η χρήση της λέξης "κεντρικός" δεν πρέπει βέβαια να παραπέμπει σε άκαμπτα διοικητικά συστήματα, αλλά σε μια αντίληψη επικράτησης του συλλογικού απέναντι στο ατομικό και αποσπασματικό.

Ο αναγνώστης θα διερωτηθεί μήπως προσπαθώ να παραβιάσω ανοικτές πόρτες. Μήπως οι αδυναμίες του ορθολογισμού έχουν αντιμετωπιστεί και ένα νέο πρότυπο, ορθολογικό μεν, αλλά πολιτικοποιημένο και συμμετοχικό, έχει ήδη προκύψει; Αυτή δεν είναι η λογική που εκτέμπεται σε τόσα και τόσα επίσημα κείμενα πολιτικής και διοικητικής πρακτικής; Κάτι τέτοιο δεν αναγνωρίζεται και στην πρόσφατη θεωρία του σχεδιασμού; Η άποψη μου είναι πως πράξη και θεωρία έχουν πάρει ένα διαφορετικό δρόμο.

Ποιό είναι το πρότυπο που παίρνει τη θέση του ορθολογικού σχεδιασμού;

Ο σκοπός του άρθρου αυτού δεν είναι να κάνει επισκόπηση της θεωρίας του σχεδιασμού των τελευταίων ετών, ιδίως μετά την εμφάνιση του νεο-φιλελευθερισμού στην διαχείριση του χώρου. Είναι περισσότερο να επισημάνει σε γενικές γραμμές τις θεωρητικές ατραπούς που ακολούθησε ο σχεδιασμός για να βρει ένα υποκατάστατο, θεωρίας και πράξης, του μοντέλου που κλυδωνιζόταν (ή κατέρρεε;), υπό την πίεση της χαλάρωσης των ελέγχων του πολεοδομικού και χωροταξικού σχεδιασμού.

Θα μπορούσε να διακρίνει κανείς τρεις κατευθύνσεις που ακολούθησε αυτή η εξέλιξη. Η πρώτη αφορά στον ρόλο των "υποκειμένων" του σχεδιασμού, δηλαδή της δημόσιας διοίκησης. Η δεύτερη εστιάζεται στον ρόλο του πολεοδόμου και χωροτάκτη. Η τρίτη αναφέρεται στην ενσωμάτωση λογικών από τους χώρους της διοίκησης επιχειρήσεων και γενικά

από τον τρόπο λειτουργίας του ιδιωτικού τομέα. Φυσικά, οι κατευθύνσεις αυτές δεν είναι άσχετες μεταξύ τους και οι επικαλύψεις είναι πολλές. Όπως και άλλοτε, το θεωρητικό υπόβαθρο των αναζητήσεων αυτών είναι σε μεγάλο βαθμό δανεισμένο από άλλες επιστημονικές πειθαρχίες.

Οι μεταβολές στον ρόλο της διοίκησης, ιδίως της τοπικής είναι δραματικές. Μέσα από την οικονομική παγκοσμιοποίηση, την κίνηση του κεφαλαίου και την κρίση του εθνικού κράτους, η διοίκηση των πόλεων και περιφερειών καλείται να κινηθεί σε μια ιδιότυπη αγορά προσέλκυσης επενδύσεων. Στην κατεύθυνση αυτή εξωθείται από την μετάβαση του οικονομικού συστήματος σε ένα νέο τρόπο ρύθμισης (mode of regulation), σε ένα μετα-Φορντικό μοντέλο. Η παραδιοσιακή της λειτουργία, όχι βέβαια στην Ελλάδα, του σχεδιασμού και ελέγχου του χώρου της, υποχωρεί προς όφελος μιας εταιρικής σχέσης και μιας συνεργασίας με τον ιδιωτικό τομέα. Οι αρχές της επιχειρηματικής πόλης δεν έχουν πια καμιά σχέση με τους δημοτικούς άρχοντες του παρελθόντος, που έβλεπαν τον ρόλο τους περισσότερο στραμμένο προς την προσφορά υπηρεσιών ή, στην καλύτερη περίπτωση, στην άσκηση μιας κοινωνικής πολιτικής, πλαίσιο στο οποίο εντασσόταν και η πολεοδομική τους δραστηριότητα. Τώρα, αυτονομούνται από την κεντρική διοίκηση και λειτουργούν στο πλαίσιο ενός ιδιότυπου "αστικού καθεστώτος" (urban regime) [Taylor, 1999: 140-2], ως εταίροι της επιχειρηματικής, τοπικής ή διεθνούς, κοινότητας. Έτσι, εξαναγκάζονται να δουν τον ρόλο τους διαφορετικά, να κλείνουν επιχειρηματικές συμφωνίες, παρά να σχεδιάζουν και να ελέγχουν. Μοιραία, οι συμφωνίες πρέπει να είναι εκείνες που προσαρμόζονται στις στρατηγικές των επιχειρήσεων.

Οι εξελίξεις αυτές συνεπάγονται μια νέα σύλληψη του ρόλου της δημόσιας διοίκησης. Οι θεωρητικοί της regime theory κάνουν έτσι λόγο για "κυβερνώντες συνασπισμούς" (governing coalitions) ή regimes, δηλαδή για άτυπες μορφές διακυβέρνησης (governance) από διάφορους δημόσιους φορείς και ιδιωτικά συμφέροντα (Taylor, 1999: 139-44). Το σύστημα διακυβέρνησης διαχέεται σε όλη την κοινότητα, π.χ. μιας πόλης, δηλαδή σε όλο τον χώρο διαχείρισης των συλλογικών υποθέσεων. Ανάλογα βέβαια με τη γενικότερη ιδεολογία, που προωθεί μια τέτοια μορφή διαχείρισης, και με τις τοπικές ιδιοτυπίες, η "διακυβέρνηση" μπορεί να πάρει διάφορες μορφές. Σε ένα νεο-φιλελεύθερο πλαίσιο πάντως μπορεί να συμβαδίζει με την μεταφορά αρμοδιοτήτων και λειτουργιών από τον δημόσιο στον ιδιωτικό τομέα, με εταιρικές σχέσεις μεταξύ τους, με παραχώρηση εξουσιών (empowerment) σε άτυπους μη κρατικούς σχηματισμούς κ.ο.κ.. Το τελικό συμπέρασμα, γράφει ένας σχολιαστής της νέας τάσης είναι ότι "η διάκριση μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού γίνεται μάλλον ρευστή και διυλίζεται" (Mathur, 1996: 70).

Έτσι, σιγά - σιγά, "ανεπαισθήτως" θα έλεγε ο ποιητής, ενσταλλάζεται το μήνυμα ότι, στο όνομα μιας "εκ των κάτω", μη αυταρχικής προσέγγισης, είναι δημοκρατικότερη μια μορφή διοίκησης όπου π.χ. τα εκλεγμένα δημόσια όργανα της τοπικής αυτοδιοίκησης θα μοιράζονται την εξουσία με διάφορους μη εκλεγμένους εκπροσώπους μη κυβερνητικών ή καθαρά

ιδιωτικών οργανισμών. Και θα ήταν ανειλικρινής εκείνος, ο καλοπροαίρετος και προοδευτικός πολεοδόμος, που δεν θα παραδεχόταν πως, αναγνωρίζοντας την αποτυχία ενός "διατακτικού" σχεδιασμού και την ανάγκη ευρύτερης συμμετοχής των πολιτών, δεν καλοδέχθηκε την εισβολή αυτής της νέας έννοιας και προσέγγισης της governance, όπως και τον μεγαλύτερο ρόλο μη κυβερνητικών οργανισμών, που βρίσκονται μακριά από πολιτικές σκοπιμότητες και ιδιωτικές υστεροβουλίες. Ανήκοντας και εγώ σ' αυτήν την κατηγορία, αρκούμαι να εκφράσω την ανησυχία μήπως από το ίδιο παράθυρο από το οποίο μπαίνουν αυτές οι προοδευτικές ιδέες "τρυπώνουν" και άλλες, που δεν είχαμε εκ πρώτης όψεως υποπτευθεί.

Δεν είναι όμως μόνο ο ρόλος της δημόσιας διοίκησης που αλλάζει. Πάλι στο όνομα της συμμετοχικότητας, της μεγαλύτερης δημοκρατικότητας, του διαλόγου και της αντίστασης στην εκ των άνω επιβολή της αυθεντίας του παντογνώστη, "ορθολογικού" πολεοδόμου, αλλάζει και ο ρόλος του τελευταίου. Ο ρόλος του δεν θα είναι πλέον να σχεδιάζει και να εισηγείται αποφάσεις, αλλά να διαπραγματεύεται, να επικοινωνεί, να διευκολύνει την υλοποίηση πρωτοβουλιών που θα προέρχονται από τους πολίτες, και να λειτουργεί σαν καταλύτης, προς την κατεύθυνση απόκτησης περισσότερης γνώσης, αμοιβαίας μάθησης και ενεργοποίησης όσο το δυνατό περισσότερων "δρώντων" στο παιχνίδι της ανάπτυξης του χώρου, που παύει να είναι προνόμιο μιας αλαζονικής και απόμακρης διοίκησης. Ο πολεοδόμος γίνεται διαπραγματευτής (negotiator) και "διευκολυντής" (facilitator) πρωτοβουλιών και εξελίξεων (Taylor, 1999: 162). Πρέπει να είναι ειδικός στην "επικοινωνιακή δράση" (communicative action) ή να παίζει τον ρόλο του "κριτικού φίλου" (critical friend) [McGuirk, 2001: 198]. "Οι πολεοδόμοι απομακρύνονται από το πλαίσιο του ορθολογισμού, ως αποφασιστικού εργαλείου, και παίρνουν τον ρόλο του προεδρεύοντος στις διαλογικές διαδικασίες του επικοινωνιακού ορθολογισμού, που στοχεύει στην παραγωγή συναίνεσης" (McGuirk, 2001: 198). Το θεωρητικό υπόβαθρο αναζητείται (καλόπιστα χωρίς άλλο) στις θεωρίες του Habermas και τα θεωρητικά ρεύματα για επικοινωνιακό ή συνεργατικό σχεδιασμό (communicative ή collaborative planning) έρχονται να προσδώσουν την απαραίτητη θεωρητική νομιμοποίηση στις νέες τάσεις της πράξης (Healey, 2000· McGuirk, 2001). Μάλιστα, με την γνωστή ευκολία με την οποία η θεωρία του σχεδιασμού δέχεται εισροές από διάφορες πηγές, έχουμε ήδη και διαμάχες μεταξύ εκείνων που ασπάζονται την "επικοινωνιακή ορθολογικότητα" του Habermas και εκείνων που ακολουθούν το ερμηνευτικό μοντέλο εξουσίας και σύγκρουσης του Foucault (Alexander, 2001). Και πάλι, ποιός θα μπορούσε καλόπιστα να διαφωνήσει με μια τέτοια τάση, με άψογα δημοκρατικά διαπιστευτήρια; Κι άλλι δεν είχαν τονίσει στο παρελθόν ότι η μεσολάβηση είναι βασικό στοιχείο του ριζοσπαστικού σχεδιασμού (Friedmann, 1987: 391); Ποιός θα μπορούσε να αρνηθεί ότι, όντως, στην πράξη, εάν δεν λειτουργήσουν έτσι οι πολεοδόμοι και χωροτάκτες, στην Ελλάδα περισσότερο ίσως από άλλες χώρες, δεν υπάρχει προοπτική επιτυχημένου σχεδιασμού; Πάντως όχι ο συγγραφέας αυτού του άρθρου. Αλλά ο κίνδυνος υπάρχει να ανοίγουμε και εδώ την κερκόπορτα στην είσοδο μιας αντίληψης που διυλίζει τόσο πολύ

την ουσία του σχεδιασμού, ώστε να τον καθιστά άχρωμο, άοσμο και ανούσιο.

Η ενσωμάτωση εννοιών και μεθόδων από άλλους τομείς δραστηριότητας και επιστημονικής ανάλυσης δεν είναι κάτι καινούργιο στον σχεδιασμό του χώρου. Και είναι ασφαλώς θεμιτή η κριτική (αν πρόκειται για κάτι επιλήψιμο!) ότι ο ορθολογικός, καθολικός σχεδιασμός που διαδόθηκε από τα χρόνια της δεκαετίας του 1960 είχε δεχθεί επιρροές από την θεωρία των συστημάτων και την επιχειρησιακή έρευνα, που είχαν επηρεάσει νωρίτερα την επιστήμη και την πρακτική της διοίκησης επιχειρήσεων (business management). Υπήρξε μάλιστα κατάκτηση της μεταρρύθμισης στον σχεδιασμό του χώρου εκείνης της περιόδου, που με καθυστέρηση 20 ετών έφτασε και στην χώρα μας, η διάκριση ανάμεσα στο "στρατηγικό" (συνήθως εθνικό, περιφερειακό ή μητροπολιτικό) και στο "τακτικό" (συνήθως τοπικό) επίπεδο του σχεδιασμού (Wenban-Smith, 2002). Από μόνη της, η έννοια του strategic planning δημιουργούσε γέφυρες ανάμεσα στο management και στον σχεδιασμό του χώρου, τις οποίες εξακολουθεί να διατηρεί (Hutchinson, 2001). Αυτή η εννοιολογική και σημασιολογική διασύνδεση παίρνει μεγαλύτερες διαστάσεις σήμερα, π.χ. με την μεταβολή του ρόλου των πόλεων και των διοικήσεών τους. Σ' αυτήν όμως έρχονται να προστεθούν και άλλα δάνεια στοιχεία από τον κόσμο των επιχειρήσεων. Οι πόλεις χρειάζονται να αποκτήσουν "εικόνα" (image), απαραίτητη για την προβολή τους στην αγορά και για την προσέλκυση επενδύσεων. Πρέπει να αποκτήσουν ένα όραμα (vision) για το μέλλον και να κάνουν τον ανάλογο σχεδιασμό γι' αυτό (visioning) [Shipley, 2002]. Κάτι τέτοιο δεν απέχει φυσικά καθόλου από την λογική του αρχιτεκτονικού - πολεοδομικού σχεδιασμού του παρελθόντος, που ενδιαφερόταν μόνο να σχεδιάσει μια πόλη, όπως σχεδίαζε ένα κτίριο, σαν να ήταν απλώς ένα υλικό αντικείμενο. Γίνεται όμως τώρα ένα εργαλείο εμπορικής προβολής. Οι πόλεις καλούνται να "πλασάρουν" τον εαυτό τους στην αγορά, να πραγματοποιήσουν urban marketing. Γύρω από όλες αυτές τις πρακτικές και δραστηριότητες αναπτύσσεται και η ανάλογη υποστηρικτική, θεωρητική βιβλιογραφία, κυρίως "Made in USA" ⁵.

Η επίδραση δεν τελειώνει εδώ. Και στον τόσο κρίσιμο τομέα της ευαισθητοποίησης των πολιτών και της συμμετοχής τους στην διαδικασία λήψης αποφάσεων, οι τεχνικές "επικοινωνίας και διαβούλευσης" προέρχονται κατά κύριο λόγο από τον χώρο της διαφήμισης, του marketing και της έρευνας αγοράς. Όλα τα τερτίπια διερεύνησης των επιθυμιών του καταναλωτή και προβολής προϊόντων επιστρατεύονται για να βελτιωθεί η κοινωνική αποδοχή πολιτικών και υπηρεσιών, που προσφέρει η επιχειρηματική πόλη. Η πόλη - επιχείρηση και ο πολίτης - καταναλωτής (κάτοικος ή τουρίστας) είναι οι δύο πλευρές του ίδιου νομίσματος.

Ο πολιτισμός παράγεται και αυτός ως ελκυστικό προϊόν για να δελεάσει τον επισκέπτη και τον επενδυτή που θα επενδύσει τα κεφάλαια του στην πόλη, υλοποιώντας ανάπτυξη

⁵ Gold, J.R και Ward, S.V. (επ.) (1994), *Place promotion: The use of publicity and public relations to sell cities*, Wiley. Ashworth, G.J. και Voogd, H. (1991), *Selling the city: Marketing approaches in public sector urban planning*, Belhaven Press.

γης και ακινήτων. Καθιερώνεται, ανάμεσα στις άλλες μορφές σχεδιασμού, και ο "πολιτιστικός" σχεδιασμός (cultural planning) [Evans, 2001· Bianchini και Greed, 1999].

Δημοκρατικότητα και το μέλλον του ορθολογικού σχεδιασμού

Δεν μπορεί να επιχειρηθεί εδώ μια συνολική κριτική αυτών των εξελίξεων στην θεωρία και πρακτική του σχεδιασμού του χώρου. Αυτό που ενδιαφέρει είναι εάν εξασφαλίζουν δημοκρατικότερο σχεδιασμό, από εκείνον που μπορεί να εξασφαλίσει το μοντέλο ορθολογικού σχεδιασμού, που θεωρητικά εκτοπίζουν.

Η εγκυρότητα του ορθολογικού μοντέλου δεν έγκειται στον ισχυρισμό ότι είναι αλάνθαστο, αλλά στην αντίθεση του προς την αυθαιρεσία του σχεδιασμού της μοναδικής "τελικής εικόνας", του λεπτομερειακά καθορισμένου οράματος των σχεδιαστών. Το μοντέλο του ορθολογικού σχεδιασμού εκπροσωπούσε μια απόρριψη ενός κατ' εξοχήν αντιδημοκρατικού τρόπου σχεδιασμού, που ανέβαζε τον πολεοδόμο στο βάθρο του αλάνθαστου δημιουργού. Η τεχνοκρατική εκτροπή του ορθολογικού σχεδιασμού προς μια δήθεν στεγανή, επιστημονική αλήθεια μείωσε το κύρος του αντί να τον θωρακίσει με ένα δήθεν απρόσβλητο περίβλημα επιστημοσύνης. Δεν ήταν όμως εκεί η δύναμη του. Ήταν στην προτεραιότητα που έδινε στην ανάλυση των εναλλακτικών δυνατοτήτων, στην αξιολόγηση τους, στην παρακολούθηση της επιτυχίας ή αποτυχίας της εφαρμογής του σχεδιασμού, στην επανατροφοδότηση των αρχικών σταδίων της διαδικασίας, στην παραδοχή ότι ο σχεδιασμός είναι μια συνεχής, ανακυκλούμενη πορεία και στην τροφοδότηση της από συμμετοχικές διαδικασίες διαβούλευσης και ανταλλαγής απόψεων. Η στροφή προς ένα αποσπασματικό τρόπο σχεδιασμού δεν αποτελεί απόρριψη μιας όντως ανατιολόγητης και τυφλής πίστης στην παντοδυναμία του ορθού λόγου των ειδικών, αλλά μάλλον μια παραίτηση από την επιλογή μιας δημοκρατικής προσέγγισης του μέλλοντος, για χάρη μιας κατακερματισμένης προσέγγισης μέσα από ένα σύστημα ελεύθερης αγοράς, με το πρόσχημα μεγαλύτερης δημοκρατικότητας, στην πραγματικότητα όμως μιας διάχυτης, ανεξέλεγκτης από το κοινωνικό σύνολο δράσης.

Δεν είναι τυχαίο ότι ακόμη και σε επίπεδο Ευρωπαϊκής Ένωσης απ' όπου εκπορεύονται σήμερα οι κατευθύνσεις για "διακυβέρνηση", για εταιρικές σχέσεις με τον δημόσιο τομέα και για την επιχειρηματική πόλη (βλ. πολυκεντρική ανάπτυξη), υπάρχει επίγνωση αυτών των κινδύνων, όπως φαίνεται στα παράλληλα ενδιαφέροντα για ευαισθητοποίηση των πολιτών (raising public awareness), για συμμετοχικές διαδικασίες, για επισήμανση δυνατοτήτων και ευκαιριών, σύγκλιση και καταπολέμηση του κοινωνικού αποκλεισμού. Είναι νομίζω προφανές ότι η αντίφαση καπιταλισμού - δημοκρατίας για την οποία μίλησα νωρίτερα είναι παρούσα σε όλα τα επίπεδα, υπερ-εθνικό, εθνικό και τοπικό.

Μπορεί κανείς να θέσει το ερώτημα εάν υπάρχει ακόμη περιθώριο για ορθολογικό, εκ των άνω, σχεδιασμό του χώρου. Εχασε αυτό το μοντέλο σχεδιασμού την αξιοπιστία του;

Όλα δείχνουν πως ένας συνδυασμός παραγόντων, από την κατάρρευση των σοσιαλιστικών καθεστώτων μέχρι την μόδα του αποσπασματικού πολεοδομικού σχεδιασμού των *grands projets* και του *cultural planning*, τείνουν σε ένα τέτοιο συμπέρασμα. Στον αποσπασματικό σχεδιασμό των θεαματικών έργων έχω αναφερθεί και άλλοτε (Βασενχόβεν, 1998 και 2002) και θα αποφυγώ να το ξανακάνω. Εξάλλου, η δημοκρατικότητα αυτής της προσέγγισης φαίνεται σε μια εύγλωττη φράση από ένα βιβλίο για τον πολιτιστικό σχεδιασμό (*cultural planning*), που αναφέρθηκε παραπάνω: "Πραγματικά, η ανάπτυξη και χρηματοδότηση των πολιτιστικών *Grands Projets* από εθνικές, περιφερειακές και αστικές κυβερνήσεις ... μιμείται και κινείται παράλληλα με την αστική αναγέννηση, της οποίας έγινε μάρτυρας η Ευρώπη μεταξύ 15ου και 17ου αιώνα, και με τα μεταγενέστερα δημόσια έργα και ορθολογικές [sic] πολιτικές αναψυχής που προώθησαν οι Γεωργιανοί και αργότερα οι Βικτωριανοί στην Μεγ. Βρετανία και αλλού" (Evans, 2001: 3).

Επιστρέφοντας στην αξιοπιστία του ορθολογικού μοντέλου, διαπιστώνουμε ότι είναι πια φανερό ότι ο ανεπαρκής συμμετοχικός σχεδιασμός και το έλλειμμα ενημέρωσης και ευαισθητοποίησης του πολίτη, με τεράστιες βέβαια διαφορές από χώρα σε χώρα, έχουν οδηγήσει τον κεντρικά καθοδηγούμενο σχεδιασμό σε αδιέξοδο και απώλεια κύρους. Η φιλελευθροποίηση της οικονομίας και η πραγματικότητα της παγκοσμιοποίησης έκαναν τον παραδοσιακό, προοδευτικό πολεοδόμο με την ιδεολογική προσήλωση στις αξίες του κοινωνικού κράτους και της συλλογικής δράσης να χάσει το ηθικό του.

Είναι θεμελιωμένος ο ισχυρισμός ότι ο εκ των άνω σχεδιασμός δεν είναι εκ προοιμίου δημοκρατικός, διότι μόνο η αγορά εξασφαλίζει δημοκρατική αστική ανάπτυξη; Μήπως είναι δυνατός ένας σχεδιασμός, όπου η δημοκρατία επιτυγχάνεται περισσότερο στο στάδιο του σχεδιασμού, όπως επιμένουν ο Charles Lindblom, η Patsy Healey και άλλοι, χωρίς να αφήνει στην συνέχεια την εφαρμογή του αποκλειστικά στις δυνάμεις της αγοράς (Lindblom, 1999· Healey, 1997); Μήπως, κατά την έκφραση του Lindblom, μπορεί να βρεθεί μεταξύ πολιτικής και σχεδιασμού, μια "εκτός αγοράς αμοιβαία προσαρμογή", χωρίς να αφήνεται να εξασφαλισθεί η δημοκρατικότητα από την αγορά. Στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης υπάρχει πλέον μια αγορά αστικής γης, στην οποία δραστηριοποιούνται όχι μόνο το εγχώριο επενδυτικό κεφάλαιο, αλλά και ένα διεθνές κεφάλαιο μεγάλης κινητικότητας και οι ίδιες οι δημόσιες αρχές των πόλεων, που υιοθετούν μεθόδους *marketing* του ιδιωτικού τομέα, ρίχνοντας στην αγορά τους πολιτισμικούς τους πόρους, την παραγωγή εντυπωσιακής αρχιτεκτονικής και τις καλλιτεχνικές τους δυνάμεις. Τα συστήματα του σχεδιασμού του χώρου, της εφαρμογής του, του ελέγχου της ανάπτυξης της γης και της δημόσιας ιδιοκτησίας του παραγόμενου οικιστικού κεφαλαίου αποδυναμώνονται συστηματικά, στον απόηχο της Ρεγκανικής και Θατσερικής μεταρρύθμισης. Τα φαινόμενα όμως αυτά μόνο με ένα δημοκρατικότερο, ορθολογικό σχεδιασμό μπορούν να αντιμετωπιστούν και όχι με ένα ευνουχισμό του κοινωνικού χαρακτήρα του σχεδιασμού, για χάρη ενός εξοντωτικού ανταγωνισμού πόλεων και περιφερειών σε ένα πεδί-

ο μάχης, το οποίο δεν γνωρίζουν και στο οποίο πολύ λίγοι θα καταφέρουν να επιβιώσουν.

Το παράδοξο είναι ότι ταυτόχρονα, σε συνθήκες συνειδητοποίησης της περιβαλλοντικής κρίσης, προβάλλονται στόχοι για βιώσιμη ή αειφόρο (sustainable) ανάπτυξη, που απαιτούν μια εκ των άνω κινητοποίηση και μια τιθάσευση της ελεύθερης αγοράς για να παραχθεί βιώσιμο αστικό και περιφερειακό περιβάλλον. Η εξέλιξη αυτή δεν ήταν τόσο αιφνιδιαστική όσο συχνά νομίζουμε. Την ίδια ακριβώς εποχή που βρισκόταν στην ακμή του το ορθολογικό μοντέλο, είχε προβλεφθεί από πολλούς πως οι περιβαλλοντικές παράμετροι θα οδηγούσαν σε μια προσαρμογή της θεωρίας του σχεδιασμού (Michael, 1974· Rose, 1974). Όπως αναφέρει, ίσως ειρωνικά, ο Selman (1995), η εμφάνιση του στόχου της βιώσιμης ανάπτυξης μπορεί και να έσωσε τον σχεδιασμό του χώρου από τα αδιέξοδα στα οποία είχε φτάσει. Η ίδια η έννοια της βιώσιμης ανάπτυξης, με πρωτοβουλία υπερ-εθνικών κέντρων (π.χ. του ΟΗΕ ή της Ευρωπαϊκής Ένωσης), διευρύνεται για να αγκαλιάσει στόχους καταπολέμησης του κοινωνικού αποκλεισμού και αποφυγής της ισοπέδωσης του πολιτισμικού κεφαλαίου. Κάτι τέτοιο όμως επαναφέρει στην "ατζέντα" του χωροτάκτη και του πολεοδόμου την ανάγκη μιας κεντρικά σχεδιαζόμενης δράσης, που να φτάνει ακόμη και στον επηρεασμό της ατομικής συμπεριφοράς και στην ανάσχεση της φθοράς του κοινωνικού και πολιτισμικού κεφαλαίου, που η συμπεριφορά αυτή επιφέρει. Υπάρχει λοιπόν ένα θεμιτό θεωρητικό ερώτημα εάν πρέπει να διερωτηθούμε μήπως πρέπει να επιστρέψουμε σε ένα ορθολογικό σχεδιασμό, αυτή τη φορά όμως με ένα πιο κοινωνικό πρόσωπο και με λιγότερο υπεροπτική αντιμετώπιση της κοινωνίας.

Στην Ελλάδα, με την ροπή που έχουμε να υιοθετούμε με καθυστέρηση μοντέλα σκέψης, που βρίσκονται ήδη σε αμφισβήτηση εκεί όπου πρωτοεμφανίσθηκαν, έχουμε παραδοθεί σε μια λογική αντιμετώπισης του χώρου, που είναι ιδιαίτερα προβληματική, αν αναλογισθούμε την αδυναμία της κεντρικής και τοπικής διοίκησης, την χωροταξική αποδιοργάνωση, την υπανάπτυξη της αγοράς αστικής γης και του κατασκευαστικού τομέα και το έλλειμμα σε κοινωνικές υποδομές. Οι αδυναμίες της διοίκησης κάνουν βέβαια τον δημόσιο σχεδιασμό εύκολο στόχο για όσους θέλουν να θέσουν σε αμφιβολία τις δυνατότητες του να είναι αποτελεσματικός. Η εμπειρία των Ολυμπιακών έργων διευκολύνει αυτή την αμφισβήτηση. Εντούτοις λησμονείται ότι και ο ιδιωτικός τομέας δεν έχει την ιστορία και τις δυνατότητες των αντίστοιχων επιχειρηματικών κλάδων των αναπτυγμένων χωρών της Δυτικής Ευρώπης. Όσο δύσβατος είναι ο δρόμος προς ένα αποτελεσματικότερο δημόσιο σχεδιασμό για βιώσιμη χωρική ανάπτυξη, άλλο τόσο δύσβατος είναι και ο εναλλακτικός δρόμος μιας φιλευθεροποιημένης αγοράς με τον ίδιο στόχο.

Βιβλιογραφία

- Alexander E. R. (2001), "The planner - prince: Interdependence, rationalities and post - communicative practice", *Planning Theory and Practice*, 2(3): 311-24.
- Ambrose P. (1986), *Whatever Happened to Planning?*, London: Methuen.
- Βασενχόβεν Λ. (1971), "Πολοδομία: Ανάγκη ολοκληρωμένης θεωρίας", *Ο Οικονομικός Ταχυδρόμος*, 11 Νοεμβρίου, 916: 14-6.
- Βασενχόβεν, Λ. (1998), "Βιώσιμες πόλεις και η εκπαίδευση του πολεοδόμου", *Νέα Οικολογία*, τ.167: 23-24.
- Βασενχόβεν Λ. (1999), *Υπάρχει ακόμη θεωρία του σχεδιασμού του χώρου;*, Εισήγηση στο 100 Πανελλήνιο Αρχιτεκτονικό Συνέδριο, Αθήνα, Δεκέμβριος 1999 (υπό δημοσίευση).
- Βασενχόβεν Λ. (2002), "Μεγάλες πολεοδομικές παρεμβάσεις: Μπορούν να βοηθήσουν στην αναζήτηση καλύτερου μέλλοντος για την Αθήνα;", στο Σ. Τσέτσης (επ.), *Ενα Μέλλον για την Αθήνα*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση (υπό έκδοση).
- Bianchini F. και Greed C. H. (1999), "Cultural planning and time planning" στο Greed, C. H. (επ.) (1999) *Social Town Planning*, London: Routledge, 195-207.
- Brindley T., Rydin Y. και Stoker G. (1996), *Remaking Planning: The Politics of Urban Change*, London: Routledge.
- Bruton M. J. (επ.) (1974), *The Spirit and Purpose of Planning*, London: Hutchinson.
- Γεωργουλής Δ. (1993), *Ζητήματα Θεωρίας στον Αστικό Σχεδιασμό*, Αθήνα: Εκδόσεις Παπαζήση.
- Camhis M. (1979), *Planning Theory and Philosophy*, London: Tavistock Publications.
- Campbell S. και Fainstein S. (επ.) (2000), *Readings in Planning Theory*, Oxford: Blackwell.
- Cherry G. E. (1996), *Town Planning in Britain since 1900*, Oxford: Blackwell.
- Evans G. (2001), *Cultural Planning: An Urban Renaissance?*, London: Routledge.
- Faludi A. (1973), *Planning Theory*, Oxford: Pergamon Press.
- Faludi, A. (επ.) (1973), *A Reader in Planning Theory*, Oxford: Pergamon Press.
- Foglesong, R.E. (2000), "Planning the capitalist city", στο Campbell και Fainstein: 169-75 (πρώτη δημοσίευση: 1986).
- Friedmann J. (1973), *Retracking America: A Theory of Transactive Planning*, Garden City N.Y.: Anchor Press / Doubleday.
- Friedmann J. (1987), *Planning in the Public Domain: From Knowledge to Action*, New Jersey: Princeton University Press.
- Godschalk D. R. (επ.) (1974), *Planning in America: Learning from Turbulence*, Washington D.C.: American Institute of Planners.
- Greed, C. H. (επ.) (1999), *Social Town Planning*, London: Routledge.
- Harris N. (2001), "Spatial development policies and territorial governance in an era of globalisation and localisation", στο OECD 2001: 33-58.

- Harris N. και Fabricius I. (επ.) (1996), *Cities and Structural Adjustment*, London: University College London Press.
- Healey P. (1997), *Collaborative Planning*, London: Macmillan.
- Healey P. (2000), "Planning through debate: The communicative turn in planning theory", στο Campbell και Fainstein: 234-57 (πρώτη δημοσίευση: 1992).
- Healey P., Khakee A., Motte A. και Needham B. (επ.), (1997), *Making Strategic Spatial Plans: Innovation in Europe*, London: University College London Press.
- Hutchinson, J. (2001), "The meaning of 'strategy' for area regeneration: a review", *The International Journal of Public Sector Management*, 14(3): 265-276.
- Kenny, M. και Meadowcroft, J. (επ.) (1999), *Planning Sustainability*, London: Routledge.
- Lindblom, C.E. (1999), "A century of planning", στο Kenny, M. και Meadowcroft, J. (επ.) (1999): 39-65.
- Mathur, O.P. (1996), "New forms of governance" στο Harris, N. και Fabricius, I. (επ.) (1996): 65-71.
- McConnell, S. (1981), *Theories for Planning*, London: Heinemann.
- McGuirk, P.M. (2001), "Situating communicative planning theory: Context, power, and knowledge", *Environment and Planning A*, 33: 195-217.
- McLoughlin J. B. (1969), *Urban and Regional Planning: A Systems Approach*, London: Faber and Faber.
- Michael D. (1974), "Speculations on future planning process theory", στο Godschalk, D. R. (επ.) (1974): 35-61.
- OECD (2001), *Towards a New Role for Spatial Planning*, Paris: Organisation for Economic Co-operation and Development.
- Paris C. (επ.) (1982), *Critical Readings in Planning Theory*, Oxford: Pergamon Press.
- Rose E. A. (1984), "Philosophy and purpose of planning", στο Bruton, M. J. (επ.) (1974): 23-65.
- Sager T. (2001), "Positive theory of planning: The social choice approach", *Environment and Planning A*, 33: 629-647.
- Selman P. (1995), "Local sustainability", *Town Planning Review*, 66(3): 287-301.
- Shipley R. (2002), "Visioning in planning: is the practice based on sound theory?", *Environment and Planning A*, 34(1): 7-22.
- Taylor N. (1999), *Urban Planning Theory since 1945*, London: Sage.
- Thomas M. J. (1982), "The procedural planning theory of A. Faludi", στο Paris, C. (1982): 13-25.
- Wenban-Smith A. (2002), "A better future for development plans: Making 'Plan, monitor and manage' work", *Planning Theory and Practice*, 3(1): 33-51.

Λουδοβίκος Κ. Βασενχόβεν

Ηρώων Πολυτεχνείου 9, Ε.Μ.Πολυτεχνείο, Ζωγράφου 15780, E-mail: lwassen@central.ntua.gr